Option B Level Examination – Pāṇini Option Sūtras

Māheśvarāṇi Sūtrāṇi

अइउण् । ऋऌक् । एओङ् । ऐऔच् । हयवरट् । लण् । ञमङणनम् । झभञ् ।

घढधष् । जबगडदश् । खफछठथचटतव् । कपय् । शषसर् । हल् ॥

परिभाषा सूत्राणि

Explaining about the working of sūtras :

1. षष्ठी स्थानेयोगा ॥१.१.४९॥ 1/1/49

The sixth विभक्ति is used in the sense of 'in place of'.

3. स्थानेऽन्तरतमः ॥१.१.५०॥ 1/1/50

In the place there is the nearest.

3. तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य ॥१.१.६६॥ 1/1/66

When a term is indicated in the seventh विभक्ति, a grammatical operation applies to that which precedes it, i.e. *'before a ....'*

EXAMPLES of ***1,2,&3*****:**

इको यणचि । इक् ङस् (**1**. in place of the इक्), यण् सुँ (there is.. [**2**. the nearest]),

अच् ङि (**3**. before an अच्)

4. तस्मादित्युत्तरस्य ॥१.१.६७॥ 1/1/67

When a term is indicated in the fifth विभक्ति, a grammatical operation applies to that which follows. *EXAMPLE*: झय् + ङसिँ (5th case) = झयः/झयो = 'Following a झय्....' (see sūtra 33)

5. तपरस्तत्कालस्य ॥१.१.७०॥ 1/1/70

A स्वर with a following त् stands for that time measure only.

EXAMPLE: अत् एङ् गुणः In this sūtra, अत् means short अ only. See no. 10 below.

6. अलोन्त्यस्य ॥१.१.५२॥ 1/1/52

Let the substitute take the place of only the final letter of that which is denoted by a term in the sixth case.

7. आदेः परस्य ॥१.१.५४॥ 1/1/54

A substitute coming in place of what follows comes in place of only the first letter of that denoted by a term in the 6th case. *EXAMPLE*: See no 34: शश्छोटि

8. पूर्वत्रासिद्धम् ॥८.२.१॥ 8/2/1

In the preceding part of the अष्टाध्यायी that which follows is treated as if it has not taken effect, i.e. whatever happens hereafter does not affect the previous rules.

EXAMPLE: एते आसीत् becomes एतयासीत् then एत आसीत् This is an 8th book rule and therefore there is no further joining after this – i.e. we don't then refer backwards to earlier rules.

This is an *adhikāra,* or 'governing', sūtra.

9. आद्यन्तौ टकितौ ॥१.१.४६॥ 1/1/46

An इत् ट् or क् indicates an आगम at the beginning of the उत्तर or at the end of the पूर्व respectively. *EXAMPLE*: भू इट् स्यति – the ट् indicates that इ is added to the स्यति before anything else happens; भी षुक् णिच् - the क् indicates that षु is added to the भी.

संज्ञा सूत्राणि **Naming, or defining terms used in sūtras:**

10. अदेङ् गुणः ॥१.१.२॥ 1/1/2

ह्रस्व अ ए and ओ are called गुण. Thus whenever the word गुण appears in a पाणिनि सूत्र it means one or all of these three sounds.

11. वृद्धिरादैच् ॥१.१.१॥ 1/1/1

आ ऐ and औ are called वृद्धि.

12. तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णम् ॥१.१.९॥ 1/1/9

Sounds having the same place of utterance and method of articulation are called सवर्ण ('of the same family').

EXAMPLE: अ and आ.

इत् सूत्राणि

Sūtras defining indicatory letters:

13. उपदेशेऽजनुनासिक इत् ॥१.३.२॥ 1/3/2

In an उपदेश a nasalised vowel is इत्. *EXAMPLE*: मुँ – the उँ is an इत् letter and will disappear.

14. हलन्त्यम् ॥ १.३.३ ॥ 1/3/3

In an उपदेश a final हल् is इत्. *EXAMPLE:* The final letters of each of the Māheśvarāṇi Sūtras are इत् letters.

15. न विभक्तौ तुस्माः ॥ १.३.४ ॥ 1/3/4

(But) Not a (final) तुँ स् or म् in a विभक्ति प्रत्यय. *EXAMPLE:* the म् of the plural 1st case ending जस् is not an इत् letter. (This sūtra limits the scope of no.14)

16. आदिर्ञिटुडवः ॥ १.३.५ ॥ 1/3/5

In an उपदेश an initial ञि टु डु is इत्.

17. षः प्रत्ययस्य ॥ १.३.६ ॥ 1/3/6

In an उपदेश an initial ष् of a प्रत्यय is इत्.

18. चुटू ॥ १.३.७ ॥ 1/3/7

In an उपदेश an initial चुँ or टुँ of a प्रत्यय is इत्. *EXAMPLE:* the initial ज् of the vibhakti pratyaya जस् is an इत् letter.

19. लशक्वतद्धिते ॥ १.३.८ ॥ 1/3/8

In an उपदेश an initial ल् श् or कुँ of a प्रत्यय is इत् but not in a तद्धित प्रत्यय.
EXAMPLE: the ल् of ल्यप् is इत् so 'having come' is आ + गम् + ल्यप् = आगम्य because the ल् and the प् (see no. 14) are both इत् letters.

20. तस्य लोपः ॥ १.३.९ ॥ 1/3/9

In the place of the इत् (indicatory letter) there is a लोप (elision). *EXAMPLE:* Each of the sūtras of the Māheśvarāṇi Sūtrāṇi has an *it* letter at the end, so अइउण् stands for अ इ उ only.

अच् सन्धि सूत्राणि

Vowel combinations:

21. इको यणचि ॥ ६.१.७७ ॥ 6/1/77
In place of an इक् before an अच् there is a यण्.
EXAMPLE: हरी + अथ = हर्यथ (here ई is replaced by य्)

22. आद्गुणः ॥ ६.१.८७ ॥ 6/1/87
When any form of अ is before an अच् there is गुण in place of both.
EXAMPLE: तदा + उपरि = तदोपरि (here आ + उ = ओ)

23. उरण् रपरः ॥ १.१.५१ ॥ 1/1/51
When an अण् takes the place of a ऋ there is a following र्
EXAMPLE: तदा + ऋषिः = तदर्षिः (here आ + ऋ = अर् by 22 and 23)

24. वृद्धिरेचि ॥ ६.१.८८ ॥ 6/1/88
When any form of अ is before a following एच् a वृद्धि takes the place of both.
EXAMPLE: तदा + एहि = तदैहि (here आ + ए = ऐ)

25. अकः सवर्णे दीर्घः ॥ ६.१.१०१ ॥ 6.1.101
When an अक् is followed by a sound सवर्ण with itself, दीर्घ takes the place of both.
EXAMPLE: तदा + अथ = तदाथ (here आ + अ = आ)

26. एङः पदान्तादति ॥ ६.१.१०९ ॥ 6.1.109
When an एङ् at the end of a पद is followed by a ह्रस्व अ, the former is the single substitute for both.
EXAMPLE: रामे अभवत् = रामेऽभवत्

27. लोपः शाकल्यस्य ॥ ८.३.१९ ॥ 8.3.19
According to the view of शाकल्य a लोप takes the place of a final व् or य् in a word when this is preceded by any form of अ and is before an अश्.
EXAMPLE: एते आसीत् becomes एतयासीत् then एत*आसीत् *this space remains in place of the invisible य्.

हल् सन्धि सूत्राणि Consonant combinations

28. झलां जशोन्ते ॥ ८.२.३९ ॥ 8.2.39
In place of झल् at the end of a पद there is a जश्. *EXAMPLE:* अभवत् becomes अभवद्

29. स्तोः श्चुना श्चुः ॥ ८.४.४० ॥ 8.4.40
In place of a स् or तुँ sound when preceded or followed by a श् or चुँ sound, there is a श् or a चुँ sound. *EXAMPLE:* रामस् + च = रामश्च ; अभवत् + च = अभवच्च

30. ष्टुना ष्टुः ॥ ८.४.४१ ॥ 8.4.41
In place of a स् or तुँ sound when preceded or followed by a ष् or टुँ sound, there is a ष् or टुँ sound. *EXAMPLE:* रामस् + डमरुः = रामष्डमरुः ; अभवत् + डमरुः = अभवड्डमरुः

31. यरोनुनासिकेनुनासिको वा ॥ ८.४.४५ ॥ 8.4.45
When यर् is at the end of a पद and before an अनुनासिक (nasal) it may optionally be replaced by an अनुनासिक. *EXAMPLE:* वाक् नयति = वाग्नयति (28) OR वाङ्नयति

32. खरि च ॥ ८.४.५५ ॥ 8.4.55
And in place of झल् sounds before a खर् there is a चर्. *EXAMPLE:* अभवत् becomes अभवद् (28) then becomes अभवत् before तदा etc.

33. झयो होन्यतरस्याम् ॥ ८.४.६२ ॥ 8.4.62
Following a झय्, that which is सवर्ण with the पूर्व (i.e. the झय्) may optionally replace a ह्. *EXAMPLE:* वाक् हसति = वाग्हसति OR वाग्घसति with 28 also

34. शश्छोटि ॥ ८.४.६३ ॥ 8.4.63
Following a झय्, a छ् may optionally replace a श् before an अट्. *EXAMPLE:* तत् श्रुत्वा = तच्छ्रुत्वा

35. मोऽनुस्वारः ॥ ८.३.२३ ॥ 8.3.23
An अनुस्वार replaces a म् at the end of a पद before a हल्. *EXAMPLE:* तम् श्रुत्वा = तं श्रुत्वा

36. अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः ॥ ८.४.५८ ॥ 8.4.58
In place of an अनुस्वार before a यय् there is a sound सवर्ण with the latter.
EXAMPLE: तं याति = तय्याति [Often only observed in spoken Sanskrit.]

37. ङमो ह्रस्वादचि ङमुण्नित्यम् ॥ ८.३.३२ ॥ 8.3.32
Following a final ङम् itself following a ह्रस्व स्वर an initial ङमुट् आगम is always added before an अच् *EXAMPLE*: तस्मिन् इति = तस्मिन्निति

38. छे च ॥६।१।७३॥ 6.1.73
And in संहिता (uninterrupted speech) the तुँक् आगम त् is added to a preceding short vowel when छ follows. *EXAMPLE:* अत्र छाया = अत्रत् छाया = अत्रच् छाया/अत्रच्छाया (includes no. 29)

विसर्ग सन्धि सूत्राणि Combinations involving final visargas

39. ससजुषो रुः ॥ ८.२.६६ ॥ 8.2.66
For a final स् of a पद and the ष of सजुष् there is a रुँ. Note: -सजुष् means a 'companion' or, as an अव्यय, 'together with'. *EXAMPLE:* रामस् becomes रामरुँ

40. खरवसानयोर्विसर्जनीयः ॥ ८.३.१५ ॥ 8.3.15
In the presence of a खर् or an अवसान there is विसर्ग in place of a final र् of a पद.
EXAMPLE: रामरुँ is really रामर् which becomes रामः. It remains like this when meeting a खर् (क् ख् प् फ्).

41. विसर्जनीयस्य सः ॥ ८.३.३४ ॥ 8.3.34
Before a खर् (च् छ् त् थ्) there is a स् in place of a विसर्ग. *EXAMPLE:* रामः ते = रामस्ते

42. वा शरि ॥ ८.३.३६ ॥ 8.3.36
Before a शर् there may optionally be another विसर्ग in place of a विसर्ग. *EXAMPLE:* रामः शान्तिः = रामः शान्तिः

43. कुप्वोः ≍क ≍पौ च ॥ ८.३.३७ ॥ 8.3.37
In the place of a final विसर्ग before a क् or ख् of कुँ and प् or फ् of पुँ there is optionally either another विसर्ग or a जिह्वामूलीय or उपध्मानीय respectively (≍क or ≍प).
EXAMPLE: रामः खादति = रामः खादति

44. अतो रोरप्लुतादप्लुते ॥ ६.१.११३ ॥ 6.1.113
In place of रुँ following <u>and</u> before अप्लुत ह्रस्व अ there is ह्रस्व उ.
<u>*EXAMPLE*</u>*:* रामः अभवत् = राम रुँ अभवत् = राम उ अभवत् = रामो (22) अभवत् = रामो ऽभवत्) (26)

45. हशि च ॥ ६.१.११४ ॥ 6.1.114
In place of रुँ following अप्लुत ह्रस्व अ and before हश् there is ह्रस्व उ. <u>*EXAMPLE*</u>*:*
रामः हसति = राम रुँ हसति = राम उ हसति = रामो हसति

46. भोभगो अघो अपूर्वस्य योशि ॥ ८.३.१७ ॥ 8.3.17
There is a य् in place of a रुँ which is preceded by any form of अ or by the words भो, भगो or अघो and followed by an अश्. <u>*EXAMPLE*</u>*:* रामाः हसति = रामा रुँ हसति = रामा य् हसति = रामा हसति (27) Also: रामः इति = राम इति

47. एतत्तदोः सु लोपो ऽकोरनञ्समासे हलि ॥ ६.१.१३२ ॥ 6.1.132
Before a हल् there is a लोप in place of a सुँ following एतद् or तद् provided they are without the प्रत्यय क and are not in compound with नञ् (privative अ). <u>*EXAMPLE*</u>*:* सः हस्तः = स हस्तः

48. नश्छव्यप्रशान् ॥ ८.३.७ ॥ 8.3.7

There is रुँ in place of a final हलन्त न् (except in the word प्रशान्) which is before a छव् (च् छ् त् usually) which itself is before an अम् (अइउ > ञमङणन). <u>*EXAMPLE*</u>*:* भवान् च = भवा रुँ च = भवां रुँ च (50) = भवांः च (40) = भवां श् च (भवांश्च) (41 & 29) Also: तान् ते = तांस्ते

49. अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु वा ॥८.३.२॥ 8.3.2

The vowel preceding a रु is optionally replaced by a nasalised vowel. This is an *adhikāra* sūtra (applies to sūtras 8.3.3 to 8.3.12). <u>*EXAMPLE:*</u> अ रुँ can become अँ रुँ

50. अनुनासिकात्परो ऽनुस्वारः ॥ ८.३.४ ॥ 8.3.4

If the nasal vowel is not substituted before a रु then an अनुस्वार should be added (see no. 10). <u>*EXAMPLE*</u>*:* अ रुँ can become अं रुँ. See example for 48